

ELMALILI İLE AKSEKİLİ ARASINDAKİ SEFERİLİK HÜKMÜ TARTIŞMASI

Şevket Topal

Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Ü. İlahiyat F., İslam Hukuku

Özet: Elmalılı Hamdi Yazır ve Aksekili Ahmet Hamdi Efendi aynı zaman ve mekân diliminde yaşayan iki değerli isimdir. Elmalılı M. Hamdi Yazır, ilim alanında oldukça üretken bir ilim ve fikir insanıdır. Kendisi daha çok tefsiri ile hatırlansa da, asıl mahir olduğu alan ezber bozan fıkıhçı kimliğidir. Bunlar arasında en maruf meselelerden birisi de seferilik ile ilgili görüşleri ve bu görüşe yöneltilen eleştiriler yaklaşımlardır. Bu anlamda söz konusu alanla ilgili karşılıklı görüşler, iki hemşeri âlim Elmalılı ve Aksekili arasında da cereyan etmiştir. Ancak Elmalılı, kendisine yöneltilen bu tenkide uzunca bir mektupla cevap vermiş, meramını bu yolla bir kez daha ifade yolunu tercih etmiştir. Bu makalede her iki âlimin görüşleri, "Ezmânın Tagayyürü ile Ahkâmın Tagayyürü İnkâr Edilemez" kaidesi de dikkate alınarak değerlendirilecektir.
Anahtar kelimeler: Elmalılı M. Hamdi Yazır, Aksekili Ahmet Hamdi, seferilik, İslam hukuku, hükümlerin değişmesi.

Debate Between Elmalili and Aksekili on the Matter of "Journey/as-Safar"

Abstract: Both Elmalılı Hamdi Yazır and Aksekili Ahmet Hamdi are the two precious name who are living in the same time. Yazır is very productive a man of ideas and scholar in the field of Islamic religion sciences. He is remembered among today's readers with more Quranic exegesis, actually he is a skillful Islamic jurist which is ruining memorizations. One of the most well known in these matters is his views on journey (seferilik) issue and approaches in the criticism of this view. Opposite opinions between the two fellow countrymen scholar Yazır and Akseki took place in this area. However, Yazır responded against Akseki and he criticized Akseki's plights in this way with a long letter. In this article, the opinions of the two scholars on journey's precepts in Islamic law will be evaluated within the framemork of the general rule in fiqh: "Provisions will change with the change of time can not be denied."

Key words: Elmalılı M. Hamdi Yazır, Aksekili Ahmet Hamdi, journey's precepts, Islamic law, change of provisions.

المناقشة بين الماليلي و أكسكيلي في موضوع حكم السفر

الملخص: سيدا الماليلي حمدي يازير و أكسكيلي أحمد حمدي شخصيتان ذواتا قيمة كبيرة عاشتا في نفس الوقت والمكان. الماليلي م. حمدي يازير عالم ومفكر غزير الإنتاج في مجال العلم. على الرغم أنه يعرف بتفسيره أن مهارته كانت بارزة في الفقه. فأراه في السفر مثلاً والمأخذ التي وجهت إليه نموذج لجودة مهارته الفقهية. جرت بين هذين المواطنين مناقشة في ذلك الموضوع. إنما المالي رد على المأخذ التي وجهت إليه برسالة طويلة مفضلاً هذه الطريقة للمرة الثانية للإفصاح عن قصده. سوف نتناول آراء الفقيهين في هذا البحث معتمدين على قاعدة "لا ينكر تغير الأحكام بتغير الأزمان"

الكلمات المفتاحية: حمدي يازير الماليلي، السيد أحمد حمدي أكسكيلي، السفر، الشريعة الإسلامية، تغير الأحكام.

Giriş

Elmalılı M. Hamdi Yazır, ardında çok sayıda eser bırakan velut bir âlimdir. Kendisinin ilmî birikimi ve konuları ele alış metodu oldukça dikkat çekicidir. Kaleme aldığı birbirinden değerli eserlerle son asır ilim dünyasında adından sıkça söz ettirmiş olması da, esasında donanımlı ve müdekkik bir âlim olmasının neticesidir.

Elmalılı merhum, ilmî hususiyetleri bakımından hâfizu'l-Kurân olma yanında edebiyat, felsefe, hat sanatı ve mûsikî alanlarında son derece bilgili, mâhir bir zattır.¹ Kendisi günümüzde her ne kadar meşhur tefsiri “*Hak Dini Kur'an Dili*” ile maruf olsa da, O'nun esas mütehassıs olduğu alan hukuk ilmidir.² Kendisi hukuk fakültesini (Mekteb-i Nüvvâb) birincilikle bitirmiştir. Tahsil hayatını müteakiben değişik eğitim kurumlarında çok çeşitli seviyelerde *fıkıh*, *usûl-ü fıkıh*, *vakıf hukuku* ve *mantık* okutmuştur. 1915-1917 yılları arasında huzur derslerine katılmıştır. İlmi faaliyetleri yanında bir dönem idari hizmetlerde de bulunmuş olan M. Hamdi Yazır; 1918'de Şeyhül-İslamlık müessesine bağlı faaliyet gösteren *Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiyye* azalığına, sonrasında da bu kurumun reisliğine seçilmiştir.³ İstiklal Mahkemeleri Döneminde ise değişik mülahazalarla yargılanarak idam cezasına mahkûm edilmiştir. Ancak daha sonra bu cezanın infazı yoluna gidilmemiş ve kırk günlük bir tutukluluk süresinden sonra, serbest bırakılmıştır. Yaşadığı sıkıntıların ruhunda bıraktığı derin ıstıraplar neticesinde kendisini dış dünyaya kapatmış olan Elmalılı, bir yandan ilmi birikimini sonraki nesillere tevârüs ettirmek, öte yandan maişetini temin gayesi ile bütün zamanını eser telifine hasretmiş, namaz vakitleri ve zorunlu haller haricinde

¹ Paksüt, Fatma, “*Merhum Dayım Hamdi Yazır*”, (Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır İçerisinde), Ankara 1993, s. 6.

² Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın hukukçuluğu ve hukûkî meselelere temel yaklaşımları ile ilgili geniş bilgi için bkz.: Çalışkan, İbrahim, “*Muhammed Hamdi Yazır'ın Hukukçuluğu*”, (Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır İçerisinde), Ankara 1993, s 187-196.

³ Paksüt, “*Merhum Dayım Hamdi Yazır*”, s. 8-9.

evinden dışarıya adımını atmamıştır.⁴ Bu kısa giriş, burada ele alacağımız konu açısından belki zait kabul edilebilir. Ancak söz konusu hususa kısa da olsa değinilmiş olması, kendisinin eserlerini hangi anlayış ve ilmi alt yapıya dayalı olarak ortaya koyduğunu tespit açısından kayda değer bir hususiyettir.

Elmalılı'nın eserlerini okuyan bir kimse buradan hareketle O'nun ne söylediğini bilen, söylediğinin hesabını verebilen ve aynı zamanda klasik ilim geleneğine özellikle de Hanefi mezhebine bağlı bir âlim olduğunu kolaylıkla fark eder.⁵ Kendisi de zaten bu özelliği hasebiyle, geniş kesimlerin takdirini kazanmıştır. Bununla birlikte bazı konulardaki ilmi yaklaşımları sebebiyle eleştiriye maruz kaldığı da olmuştur. Bu eleştirilerden en fazla bilineni seferilik ile ilgili olanıdır. Elmalılı'ya eleştiri yöneltenlerden birisi de hemşerisi değerli âlim Ahmed Hamdi Akseki'dir. Ahmed Hamdi Akseki, M. Hamdi Yazır'a bir mektup⁶ göndererek kendisinin seferilik ile ilgili görüşlerini tenkit etmiştir. Mektupta yer alan kimi ifadeler sebebiyle oldukça kırılan ve alıngan tavır gösteren Elmalılı merhum, meşhur tefsiri *Hak Dini Kur'an Dili*'nin 8. ve 9. Ciltlerinin⁷ baş tarafında da yayınlanan uzunca bir mektup ile kimi zaman sitem dolu ifadeler de kullanılarak, oldukça ilmi ve doyurucu bir yazı kaleme almış ve burada Ahmed Hamdi Akseki'ye ve O'nun şahsında seferilikle ilgili olarak kendisini eleştirenlere kapsamlı bir cevap vermiştir. Biz de bu makalemizde söz konusu yazıyı merkeze alarak, Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın seferilik görüşünü '*Ezmânun Tagayyürüyle Ahkâmın Tagayyürü İnkâr Edilemez*' fıkıh kaidesi çerçevesinde analiz etmeye çalışa-

⁴ Paksüt, "Merhum Dayım Hamdi Yazır", s. 11-13.

⁵ Dönmez, İbrahim Kâfi, "Hamdi Yazır'ın Fıkıh Usulü Anlayışı", (Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır İçerisinde), Ankara 1993, s. 182; 184 vd.

⁶ Akseki'nin Elmalılı'ya gönderdiği mektubun aslı ve akıbeti hususunda bugün itibarı ile net bir bilgiye sahip olmamakla birlikte, yaptığımız bir ön araştırmaya istinaden söz konusu mektubun, tarafeynin vârislerinden herhangi birisinin muhafazasında olmasının kuvvetle muhtemel olduğunu söyleyebiliriz.

⁷ Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1979.

çağız. Burada bizim amacımız taraflardan herhangi birisinin görüşünün haklılığını ya da haksızlığını ortaya koymak değildir. Tam aksine, ilmi bir konuda görüş açıklayan Elmalılı'nın, bu görüşü sebebiyle bir başka âlimin tenkidine maruz kalmasını bir şahsiyet meselesi gibi algılamayıp, kendisine oldukça doyurucu ve ilmi kudretini ortaya koyucu bir üslupla cevap vermesinin, ilim geleneği ve âlim tavrı açısından önemine değinmektir.

Bu makale vesilesiyle dikkat çekilmek istenen bir başka husus ise, Elmalılı'nın kendi dönemindeki teknik gelişmeleri ve içinde yaşadığı şartları iyi analiz etmiş olduğudur. Buradan hareketle kendisi dinin sabiteleri ve değişkenleri ekseninde konuyu yeniden değerlendirmiş; seferilikle ilgili *günün şartları içerisinde olması gereken hükümle ilgili görüşlerini* açıklamıştır. Bu hükmü de yeni bir içtihat olarak değil, dinin fıkıh kitaplarında belirtilen mevcut hükmünün yeni şartlara uyarlanması ile gerekçelendirmiştir. Seferilikle ilgili beyanları, her ne kadar mütevazı bir karakter arz etse de, bu görüş bir anlamda Elmalılı merhum tarafından gerekçeleri ile ortaya konulan bir içtihat olarak algılanmalıdır.

II

Seferilik ile ilgili naslar ve fakihlerin sefer süreleri ile ilgili temel görüşleri

“Yolculuk niyeti ile bir kimsenin kendi bulunduğu beldeden belli bir mesafedeki bir başka beldeye gitmesi” demek olan seferilik, yolculuk sahibine dinen bir takım kolaylıklardan istifade etme imkânı sağlar.⁸ Bu hususlarla alakalı olarak fıkıh kitaplarında geniş açıklamalar mevcuttur. Fakihler seferilikle ilgili hükümlerin tespiti ve detayların belirlenmesinde temel kıstas olarak Kitâb’a, sünnete ve fikhî esaslara dayanmışlardır.⁹ Delillerden bazıları şu şekildedir:

⁸ Semerkandî, Alauddîn, *Tuhfetü'l-Fukaha*, Beyrut 1984, I, 147 vd.

⁹ Tahavî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, Beyrut 1994, I, 416 vd.

“Sefer ettiğiniz vakit o küfredenlerin size bir fenalık yapmalarından korkuyorsanız namazdan kısmanız artık size bir günah olmaz. Muhakkak ki kâfirler size açık bir düşman bulunuyorlar.”¹⁰ Bu âyet Nisa suresinde yer almakta olup, konuyla alakalı temel delillerin başında gelmektedir.

Nisa suresi 4/101. âyet, namazın kısaltılması hükmünü savaş esnasındaki korku hali ile irtibatlandırmıştır. Savaş veya korku halinin bulunmadığı normal zamanlar için uygulamanın nasıl olacağını merak eden sahabeden Ya'la b. Ümeyye (r.a.), bu hususla alakalı olarak Hz. Ömer'e (r.a.) “biz düşmana karşı güvende olmamıza rağmen, neden namazlarımızı kısaltarak kılıyoruz?” diye sormuştur. Hz. Ömer (r.a.) kendisine şöyle cevap vermiştir: “Aynı şeyi ben de Hz. Peygamber'e (s.a.v) sormuştum. Kendileri bana “bu, Allah'ın size bir ikramıdır. Allah'ın ikramını kabul ediniz” şeklinde cevap vermişti.¹¹

“Sayılı günlerde olmak üzere (oruç size farz kılındı). Sizden her kim hasta yahut yolcu olursa (tutamadığı günler kadar) diğer günlerde kaza eder. (İhtiyarlık veya şifa umudu kalmamış hastalık gibi devamlı mazereti olup da) oruç tutmaya güçleri yetmeyenlere bir fakir doyumu kadar fidye gerekir. Bununla beraber kim gönüllü olarak hayır yaparsa, bu kendisi için daha iyidir. Eğer bilerseniz (güçlüğüne rağmen) oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.”¹²

Hanefilere göre, sefer esnasında oruç tutmamaya müsaade edilmesi, namazların kısaltılmasının azimet olmasının aksine, sadece bir ruhsat niteliğindedir. Dileyen kimse, seferde de ramazan orucunu tam olarak tutabilir.¹³

Abdullah b. Ömer (r.a.) ise seferilikle alakalı olarak: “Ben Hz. Peygamber'le (s.a.v.) yol arkadaşlığında bulundum. Kendileri yolcu-

¹⁰ Nisa, 4/101.

¹¹ Müslim, *Salatü'l-müsâfirîn* 4; Tahavî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, I, 415; Zeylai, *Nasbu'r-Râye*, VI, 151.

¹² Bakara, 2/184.

¹³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 655.

luklarında iki rekattan fazla namaz kılmazdı. Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman da böyle yaparlardı" demiştir.¹⁴

“Ebû Hureyre'nin (r.a.) rivayet ettiğine göre Rasulullah (s.a.v.) buyurmuştur: "Allah'a ve ahiret gününe inanan bir kadının yanında bir mahremi olmaksızın, bir gündüz ve bir gece devam edecek kadar bir mesafeye, gitmesi helâl değildir.”¹⁵

İbn Abbas'dan (r.a.) nakledildiğine göre “Allah Teâlâ, Peygamberimizin (s.a.v.) dili ile namazı hazarda dört, seferde ise iki rekât olarak farz kılmıştır.”¹⁶

Hârise İbn Vehb (r.a.) şöyle demiştir: “Rasulullah (s.a.v.), sayıca en çok olduğumuz ve en ziyade güven içinde olduğumuz bir zamanda iken, Mina'da namazı bize iki rekât olarak kıldırdı.”¹⁷

“Mukîm olan kimse bir gün bir gece, yolcu olan ise üç gün üç gece müddetle mesh eder.”¹⁸

Hz. Peygamber'in sadece savaş korkusunun olduğu zamanlarda değil, yolculuk ve hac hallerinde de namazı kısalttığı görülür.¹⁹ Bu hususla alakalı olarak çokça zikredilen ve Hz. Aişe tariki ile gelen bir hadiste “seferde de hazarda da namazın ikişerli rekâtlar halinde farz kılındığı, sonrasında ise sefer halinde kılınan namazın aynen bırakıldığı, buna karşılık hazar vaktinde kılınan namazın rekâtının artırıldığı”²⁰ hükmü yer almaktadır.

¹⁴ İbn Mace, *İkâme*, 75; Tahavî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, I, 419.

¹⁵ Buhârî, *Taksîru's-Salât* 4; Müslim, *Hac* 419; Ebû Dâvud, *Menâsik* 2; *Cihâd* 103, Tirmizî, *Radâ* 15.

¹⁶ Müslim, *Salatü'l-müsâfirîn* 5, 6; Ebû Dâvud, *Sefer* 18; İbn Mâce, *İkâme* 75; Tahavî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, I, 309; Şinkitî, Muhammedü'l-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr, *Edvâu'l-Beyân fî İdâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*, Kahire 1988, I, 298-303.

¹⁷ Buhârî, *Taksîru's-Salât* 2; Müslim, *Salatü'l-müsâfirîn* 21.

¹⁸ Nesai, *Tahâre* 98; İbn Mâce, *Tahâre* 86.

¹⁹ Şinkitî, *Edvâu'l-Beyân*, I, 297 vd.

²⁰ Buhari, *Salat* 1; Müslim, *Salatü'l-müsâfirîn* 1.

Yukarıda bir kısmı verilen âyet, hadis ya da haberler seferilikle alakalı bazı hükümlere değinmektedir. Görüldüğü üzere seferilik, namazın kısaltılması, orucun ertelenmesi, mesh müddeti, kadınların kendi başlarına seyahat edip edemeyecekleri, Cuma ve bayram namazlarının mükellefin sorumluluğundan düşmesi hususu da dâhil pek çok konuyla ilgilidir.²¹ Yolda kalan kimselere, zengin de olsalar kendilerine o andaki sıkıntılarını giderecek miktarda zekât-tan pay verilir.²²

Fakihler seferiliğin tanımını, mahiyetini, hükümünü, kimlerin ne kadar müddetle seferi sayılacaklarını naslardan istidlal ve sahabe uygulamalarından istifade yoluyla ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Bu hükümler arasında ittifaklı olanlar yanında, ihtilafı olanları da vardır.²³ Zira seferilik, aynı hususla ilgili farklı rivayetler sebebiyle içti-hadî bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁴ Bu konuyla ilgili ayrıntılar fıkıh eserlerinde mevcuttur.²⁵ Ancak şu kadarını ifade edelim ki, seferilikten doğan kolaylaştırıcı hükümler (azimet ya da ruhsat olarak) bütün mezheplerce kabul edilmiştir.²⁶ Örneğin seferilikte namazın kısaltılması Hanefilere göre azimet, Şafilere ve Hanbelilere

²¹ Aliyyü'l-Kârî el-Herevî, *Fethu Bâbi'l-Înâye fî Şerhi Kitabi'n-Nikâye*, Beyrut, 2009, I, 376-377.

²² “Sadakalar (zekâtlar) Allah'tan bir farz olarak ancak, yoksullara, düşkünlere, (zekât toplayan) memurlara, gönülleri (İslâm'a) ısındırılacak olanlara, (hürriyetlerini satın almaya çalışan) kölelere, borçlulara, Allah yolunda çalışıp cihad edenlere, **yolcuya** mahsustur. Allah pek iyi bilendir, hikmet sahibidir.” (Tevbe 9/60).

²³ Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukaha*, I, 150; Cessas, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, Beyrut, 1992, III, 229.

²⁴ Rasulullah'ın seferilikle ilgili uygulamalarının zaman ve mekana göre farklılıklar arz ettiği hususu ile ilgili değerlendirmeler için bkz.: İbn Teymiyye, Takiyüddin, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, yy., Dâru'l-Vefa 2005, XXII, 52.

²⁵ Geniş bilgi için bkz.: Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukaha*, I, 147 vd.

²⁶ Bu konuda şaz kabul edilen bir görüşe göre Hz. Aişe'den gelen bir rivayette namazları kısaltmanın sadece korku haline mahsus olduğu ifade edilmiştir. Bkz.: İbn Teymiyye, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, XXII, 51

göre ruhsat, Malikilere göre ise müekked sünnet kabul edilmiştir.²⁷ İhtilafı olan husus ise seferin mahiyeti ve kimlerin bu kapsama dâhil olduğu ile alakalıdır.

Fukahâya göre, seferilik hükmüne tabi olabilmek için *niyet* kesin şarttır.²⁸ Seferiliğe niyet etmeksizin ne kadar uzak mesafeye gidilirse gidilsin, kişi seferilik hükmünden faydalanamaz. Sefer niyeti ile yola çıkan kimse ise, gittiği zaman ya da mesafeye bakılmaksızın, yolculuğa başladığı andan itibaren artık seferidir ve bütün kolaylıklardan istifade eder. Hanefilere göre kişi ne niyetle yolculuğa çıkarsa çıksın yine de seferidir. Bu gibi kimselerin kötü amaçla yola çıkmaları ayrı şey, sefer hükmünden istifade etmeleri ise ayrı şeydir.²⁹ Ancak Hanefilerin dışında kalan fakihlere göre bir kimsenin seferiliğinin getirdiği ruhsatlardan istifade edebilmesi için, meşru bir sebebe binaen yola çıkmış olması gerekir. Suç işlemek veya haram işlere bulaşmak gayesi ile yola çıkılması durumunda, seferilik hükmü geçerli olmaz.³⁰

Bir kimsenin seferi sayılması için belli bir mesafeyi/süreyi geride bırakmış olması gerekir. Bunun ölçüsünün ne olacağı ile ilgili doğrudan bir ayet ya da hadis bulunmadığından dolayı, fakihler değişik istidlaller yoluyla seferilik için geçerli olabilecek asgari ölçüyü belirlemeye çalışmışlardır. Kaynaklarda seferilik hükümlerinin uygulanabilmesi için gerekli asgari mesafeler verilirken, ölçüler hem zaman hem de mekân cinsinden ayrı ayrı zikredilmekle birlikte esas vurgunun süreye yapıldığı, mesafenin ise seferdeki illeti belirlemede daha objektif bir ölçü olması bakımından zamanın mekânsal karşı-

²⁷ İbn Teymiyye, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, XXII, 51; İbn Rüşd, Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed, *Bidayetü'l-Müctehid*, yy., Daru'l-Marife 1982, I, 166; Hamâde, Abdülhakîm, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Fıkh alâ Mezâhibi'l-Erbâa*, Beyrut 2009, s. 125-128.

²⁸ Cessas, *Ahkâmu'l-Kur'an*, III, 229; Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukaha*, I, 147.

²⁹ Cessas, *Ahkâmu'l-Kur'an*, III, 234.

³⁰ Şirazi, Ebû İshak İbrahim b. Ali, *el-Mühezzeb*, Beyrut 1995, I, 193; Cessas, *Ahkâmu'l-Kur'an*, III, 235.

lığını gösterme amaçlı olduğu söylenebilir. Aliyyü'l-Kârî bu hususta şunları söyler:

“Üç günden daha az bir süre seyahat edecek kimse için seferilik hükümü geçerli değildir. Çoğu fakihler sefer müddetinin en alt sınırını mil cinsinden belirlediler. Ancak üç günlük süre içerisinde kaç mil yol alınabileceği hususunda farklı düşündüler; bazıları altmış üç, bazıları ise bazıları elli dört, bazıları ise kırk beş mil yol alınabileceğini ifade ettiler. Fakat fakihler hangi sayıyı ifade etmiş olurlarsa olsunlar, onların temel ölçütleri üç günde alınabilecek yol miktarı ile ilgili tecrübe ve kanaatlerine dayanmakta idi...”³¹

Buna göre bir kimsenin Hanefilere göre seferi sayılabilmesi için sefer niyeti ile yola çıkmış olma yanında, ortalama bir yaya ya da kabile içerisinde seyir eden deve yürüyüşü ile *en az üç gün üç gecelik bir mesafeye* gitmiş olması gerekir.³² Bu mesafe, üç merhale üç konak diye de ifade edilir. Seferilikte üç günlük yolculuğun esas alınmasında temel ölçüt, yolcunun üç gün üç gece müddetle mest üzerine mesh edebileceğini bildiren hadistir.³³ Fakihler bu sürede yaya veya deve yürüyüşü ile yapılan yolculuğu uzunluk birimi cinsinden de hesap etmişler ve günümüz şartlarında bunun yaklaşık olarak doksan kilometreye karşılık geldiğini ifade etmişlerdir. Yolculuk esnasında gün boyunca yürümek şart olmayıp, istirahatler de buna dâhildir. Yolculuk dağ yolundan yapılacaksa engebe durumu, deniz yoluyla yapılacaksa ortalama bir hızla giden yelkenli geminin kat edeceği süre esas alınır.³⁴

Hanefiler dışındaki fakihlere göre, ortalama iki günlük yolculuğa çıkılması halinde namazları kısaltmak ve seferilik hükümlerinden faydalanmak mubah olur. Bu da dört beridlik bir mesafedir. Her bir berid ise dört fersah eder. (Dört beridlik mesafe yaklaşık doksan kilometreye tekabül eder.) Şayet yolculuk ağır bir yükü ve yaya ola-

³¹ Bkz.: Aliyyü'l-Kârî, *Fethu Bâbi'l-Înâye* I, 378.

³² Aliyyü'l-Kârî, *Fethu Bâbi'l-Înâye* I, 376 vd.

³³ Nesai, *Tahâre* 98; İbn Mâce, *Tahâre* 86.

³⁴ Aliyyü'l-Kârî *Fethu Bâbi'l-Înâye*, I, 378; Halebi, Muhammed b. İbrahim, *Mülteka'l-Ebhur*, Yasin Yayinevi, İstanbul ty, s.99.

rak yapılıyorsa, bu süre iki konaklık mesafedir. İmam Malik'e göre seferilik müddeti önceleri bir gün bir geceden ibaretken daha sonraları bu görüşünü kırk sekiz mil olarak tashih etmiştir.³⁵ Hanefiler dışındaki üç imam da seferilikte zamanı değil, fersahı esas almıştır.³⁶

Görüldüğü üzere seferilikte zamanın mı? yoksa mekânın mı? kıstas alınacağı ile ilgili olarak fakihler arasında bir görüş birliği söz konusu değildir.

III

Seferilikle ilgili hükümlerin 'Ezmânın Tagayyürüyle Ahkâmın Tagayyürü İnkâr Edilemez' fıkıh kaidesi çerçevesinde analizi ve Elmalılı'nın Yaklaşımı

(وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يُفْتِنَكُمْ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُبِينًا)

“Sefer ettiğiniz vakit o küfredenlerin size bir fenalık yapmalarından korkuyorsanız namazdan kısmanız artık size bir günah olmaz. Muhakkak ki kâfirler size açık bir düşman bulunuyorlar.”³⁷

Elmalılı merhum, Nisa Suresi 4/101. âyetini tefsir ederken, bu âyetin sadece savaşla ilgili durumu değil, genel manada bütün seferleri kapsadığını ifade etmiştir. Âyetin tefsiri sadedinde sefer halinde namazların ne şekilde kılınacağı ve mezheplerin bu konudaki görüşleri ve dayanakları ayrıntılı olarak verilmiştir. Ancak Kendisi Tefsirinde seferilikle alakalı asıl görüşlerini, oruçla alakalı hükmün yer aldığı Bakara 2/183-184. âyetlerini açıklarken beyan etmiştir.

³⁵ Kurtubî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, Beyrut 2006, III, 129-135; Şirazi, *el-Mühezzeb*, I, 191-195.

³⁶ Ayrıntılar için bkz.: Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukahâ*, I, 147-150; Zuhayli, Vehbe, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletuhu*, Dimeşk 1985, II, 323 vd.

³⁷ Nisa, 4/101.

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ • أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامٍ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ)

“Ey o bütün iman edenler! Üzerlerinize oruç yazıldı, nitekim sizden evvelkilere yazılmıştı gerek ki korunursunuz.”³⁸

“Sayılı günler, içinizden hasta olan veya seferde bulunan ise diğer günlerden sayısınca, ona dayanıp kalacaklar üzerine de fidiye: bir miskin doyumu, her kim de hayrına fidiyeyi artırırsa hakkında daha hayırlıdır, bununla beraber oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır eğer bilerseniz.”³⁹

Seferde olması ya da hastalığı sebebiyle oruç tutamayanların ne yapmaları gerektiğinin anlatıldığı Bakara 2/184. âyette geçen **sefer** kelimesi Elmalılı Merhum tarafından şu şekilde açıklanmıştır:

“Sefer esasen, keşif manasını mutazammındır. Bunun için isfar, yüzünü açmak ve parlamak manasınadır. Uzak bir yere gitmek de yolcunun her türlü ahval ve ahlakını meydana çıkardığı için sefer tesmiye edilmiştir. Bu ise bir iki gün gibi az bir zamanda tebeyyün edemez ve filvaki âdeten de mesafei karibeye sefer ıtlak edilmez, ancak üç günlük yolun şer’an seferi sahih olduğunda da ittifak edilmiştir ve **her gün mutedil yürüyüş ile altı saatlik mesafe** mikyas ittihaz olunmuştur. Binaenaleyh **bunun madununda sefer ismi katiyetle sabit değildir**. Merakıby berriye ve bahriye gibi vasıta ile gidenler için de umumi ve mutavassıt olan vesaitin tabii ve âdi seyri mikyastır. Fevkalade seri veya fevkalade batı olan hususi vasıtalara itibar yoktur. Çünkü hükümü hikmet fertte değil cinsten itibar olunur. Bunun için karada yaya veya kervan yürüyüşü ve denizde de mutedil rüzgarla gemi yürüyüşü mikyas olunmuştur. Bu sebeple ahiren şimendüfer ve vapur süratleri de fevkalade vesait kabilinden addedilmişti. Filvaki eski atlar ve bu günkü tayyareler gibi bunların fevkalade vesaitten olduğu zamanlar olmuştur. Lakin zamanımızda bir çok yerde bunlar taammümve takarrür ederek umum için vesaiti mutade halini kesbetmiş ve diğerlerine galebe eylemiş olduğunda da şüphe yoktur. O halde yelken gemisi yerine vapurla, kara vasıtaları yerine şimendüferle sefer, galib ve mutad olan mevaki için

³⁸ Bakara, 2/183.

³⁹ Bakara, 2/184.

bunların mikyas edilmeleri nassın sefer hakkındaki manasına evfak olduğu zahirdir. Binaenaleyh şimendüferle veya vapurla yolculuk yapanların on sekiz saatini vapur ya da şimendüferin seyri vasat ve mutedili ile hisab eylemek icap edecektir. Bunlar **nassın manası tebeddül etmeksizin ihtilaflı ezman ile tebeddül eden ahkamdan olduğu inkar edilemez**. Çünkü hükm-ü nas “ سفر ” kelimesindeki manayı mutad üzerine mebnidir. Şüphe yok ki asıl mesul yolcunun kendisidir. Onun kendi mazeretinin derecesini kendisi takdir etmek lazım gelir. İraei mikyas ise şer’in ona bir teshilidir. Şimendüfer ve vapurun vesaiti mutade halini iktisab etmiş olduğunu inkar etmek ise bunları ve zamanı bilmemektir. Mesela Eskişehir ile İstanbul arasında gidip gelen şimendüfer yolcuları ile diğer yolcular mukayese edilirse şimendüferün ne kadar ağırlık ve mutad olduğu tebeyyün eder. Fakat tayyare ve otomobil böyle değildir. Otomobil elyevm, zamanı sabıkın koşan atları mesabesinde. Tayyare de henüz vesaiti umumiyeden değildir.⁴⁰ Mamafih bunun denizdeki eski gemiler gibi hava tarikinde yegane bir vasıtai mutebere addedilmesi de kıyas ve ihtiyata muvafıktır. Bunlarla beraber şimendüfer ve vapur mutad olan yerlerde de yaya ve yelken ile giden yolcunun hali kemafissabık itibardan iskat edilemez. Çünkü bunlar bir kere şer’in itibar ettiği muhakkak olan tabii ve âdi mikyaslardandır. Obirlerinin bihükümil’âde manayı lügatte (bilgalebe) bunlara ilhakı bunların asaletini ibtal etmeyecektir.”⁴¹

Elmalının seferilikle ilgili görüşleri dikkatle incelendiğinde konuyu “*ezmanın tağayyürü ile ahkâmın tegayyuru inkar olunamaz*” fıkıh kaidesi⁴² çerçevesinde ele aldığı, klasik fıkıh eserlerindeki seferilikle ilgili hükmü ve sefer sürelerini dikkate aldığı, farklı olarak ise sonradan meydana gelen yenilikleri ve değişimleri göz ardı etmeksizin, bunları fıkıh sistematığı içerisinde nereye oturtmak gerektiği husu-

⁴⁰ Günümüz şartlarında Ülkemizde artık uçaklar da herkesin binebileceği bir vasıta konumuna gelmiştir. Otomobiller ise artık neredeyse tüm aileler için sıradanlaşmıştır. Ama dünyanın her yöresini aynı kategoride görmek yanlış olur.

⁴¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, I, 629-630.

⁴² Hadimî, Ebû Said, *Mecâmi’l-Hakâik*, İstanbul 1318, s. 370; Güzelhisari, Mustafa Hulusi Muradî, *Menafiu’d-Dekâik fi Şerhi Mecâmi’l-Hakâik li Muhammed Hâdimî*, İstanbul 1303, s. 328; Yıldırım, Mustafa, *Mecelle’nin Külli Kâideleri*, İzmir 2001, s. 108.

sunu düşünüp, kıyas ve diğer istidlaller doğrultusunda bunu da meseleye ilhak ettiğini söyleyebiliriz.

Elmalılı'nın sefer müddeti ile ilgili değerlendirmesi, o zamana kadar fıkıh eserlerinde yazılı olan ve fukaha tarafından anlatılanlara farklı bir bakış açısı getirdiği için, bir manada ezber bozucu bir nitelik arz etmiştir. Bundan dolayı Kendisine pek çok kesim tarafından itirazlar yöneltilmiştir. Ancak yazılı olarak eline geçen bu itirazlardan bir tanesinin, hemşerisi ve yakın dostu Ahmed Hamdi Akseki'den gelmesi, Elmalılı Merhumu derinden etkilenmiştir. Bu etki dolayısıyla Elmalılı, O'nun şahsında herkese cevap olması için oldukça uzun, ilmî ve doyurucu bir mektup kaleme alarak, seferilik müddeti ile ilgili görüşlerini etraflıca açıklamıştır. Dönemin Diyanet İşleri Reisi merhum Aksekili Hamdi Efendiye yazılan söz konusu mektup, daha sonraları "*Hak Dini Kur'an Dili*" adlı tefsirin 8. Ve 9. Ciltlerinin baş tarafında iki bölüm halinde yayınlanmıştır. Bu yazıdan anlaşıldığına göre Aksekili A. Hamdi Efendi seferilikle alakalı olarak Elmalılı'ya 15 Muharrem 1359/24 Şubat 1940 bir mektup yazmıştır. Mektubun üslubundan anlaşıldığına göre Aksekili A. Hamdi Efendi seferilikle alakalı olarak Elmalılı'ya kırılmış, hatta aradaki dostluk bağlarını koparacak derecede üzüntülerini belirtmiştir. Ancak 4 Sefer 1359/15 Mart 1940 tarihli cevabi yazıda, bir o kadar Elmalılı O'na kırılmıştır. Bununla birlikte kendisi bu hususla alakalı şahsî kırınlıkları uzatmanın yersiz olduğuna dair beyanda bulunduktan sonra, Aksekili A. Hamdi Efendi'nin seferilikle alakalı sorusunu cevaplamaya geçmiştir.

Elmalılı mektubun başında oruç ayetleri ile ilgili açıklamaları sadedinde o zaman için iki yeni olan mesele ile ilgili görüşlerini açıkladığını beyan etmektedir. Bunlardan birincisi deri altına yapılan şırınganın orucu bozacağı, diğerinin ise vapurun ve trenin kendi yollarında umûmen mutat olmalarına binaen şer'an sefer ahkâmında muteber olmaları lazım geleceği hususudur. İğne meselesini çok fazla uzatmadan kısa açıklama ile yetinmiştir. Asıl üzerinde durmak istediği sefer meselesine ise genişçe bir bahis ayırmıştır. Elmalılı'nın sefer ile ilgili temel görüşü tefsirinden alıntılanarak yukarıda verildiği için, burada aynı şeyler tekrar edilmeyecektir.

Elmalılı, öncelikle eski hesabın deve veya yayaya göre yapıldığını ve bunların zamanla değişmez ölçüler zannedildiğini, niçinleri üzerinde düşünülmediğini eleştirerek sözlerine giriş yapar. Ve kendisi “*ev ala seferin*” nassından hareketle, bugün yolculuk vasıtaları olarak kullanılan trenin ata ve demiryolunun da deve yoluna benzetilmesinin bir hata olacağını beyan etmektedir. Aslında kendisi bu görüşünü yine fıkıh kitaplarında yazılı beyandan aldığı ifade etmekte; at ve yaya yürüyüşünün, meselenin anlaşılması için bir anlamda misal kabilinden olduğunu ifade etmeye çalışmaktadır. Zira şer’an sefer denildiğinde “**gidilen yolda mutat olan vasat bir gidişle en az üç günlük mesafe kat edecek kadar uzun süren yolculuk (huruç-u medid)**” kastedilmektedir. O günün kara yolculuklarında mutat olan vasait ise demiryolu ve trendir. Denizlerde ise vapurlardır. Fıkıhın tarif ve taliline göre de bunları mutat seyahat vasıtaları olarak kabul etmek gerekir. Bunların mutatlığı döneminde yaygın olan ulaşım araçları olmasına göredir. Dolayısıyla bunlarda da bir sabite söz konusu olmayıp, dönemin âdetine dayanmaktadır. Âdetler sürekli (muttarit) olduğunda, muteber kabul edilir. Ayrıca (o dönem için) henüz yeni kullanılmaya başlanılan yolcu uçakları mutat hale gelmediğinden, bunlar sefer açısından vasatın üstünde kabul edilmiştir. Ancak yaygın hale geldiklerinde onları da kendi aralarında ayrıca değerlendirmeye tabi tutmak gerekecektir.⁴³

Elmalılı tarafından söz konusu yazıda özetle şunları söylemektedir: “*O gün için sokaktaki herhangi bir insana sorsanız size tren yolunun deve yolu olmadığını, oraya tren dışında herhangi bir canlının girmesinin mümkün olmadığını söyleyeceği ifade edilir. Ve yine günün şartlarında bir yere seyahat etmek isteyenlerin ilk aklına gelen nakil vasıtasının da tren olacağı beyan edilir. Bu vasıtalar geçmişte insanların günlerce yaya veya deve sırtında giderek kat edeceği mesafeyi birkaç saat içerisinde alabilmektedir. Hal böyle iken iki gün yaya yürüyen ama doksan kilometreye ulaşamadığı için onca me-*

⁴³ Bu değerlendirme 1940’larda yapıldığından henüz uçaklar bu denli toplu taşıma aracı haline gelmemişti. Kaldı ki seferilik sadece bizim ülkemiz ve ülkemiz insanının şartları açısından değerlendirilemez.

şakkatine rağmen bir insan seferi sayılmazken, kısa sürede doksan kilometreyi giden bir vasıtayı deve veya yayaya kıyas etmek, yolculuğu ise meşakkat illetine bağlayarak bunlarla seyahat edenleri seferi saymak şeriattaki adalet telakkisi ile bağdaşmaz, dahası günah olur. Bu nedenle seferilik hususunda kim ne şekilde veya ne ile seyahat ediyorsa, sefer mesafesi kendi kullandığı vasıta üzerinden hesap edilir. Seferilik süresi zaman olarak değil de mesafe olarak belirlenecekse o takdirde, bu vasıtanın mutad sürede alacağı mesafe hesaplanarak sefer mesafesi olarak kabul edilir.”

Elmalılı bu mütalaasını yeni bir içtihat olarak değerlendirmektedir. Aksine kendi ifadesine göre bu husus, “*fıkıh kitaplarında zaten mevcut olan bilgilerin yeni hadiselerle uygulanmasından ibaretir. Kıyasta illeti tespit yollarının üçüncü aşaması olan bir tahkik-i menat uygulamasıdır. İlet tespitinde daha zor aşama olan bir tahric-i menat ya da tenkih-i menat bile değildir. Ayrıca Elmalılı bu görüşün mutlak doğru olduğu ve herkes tarafından kabul edilmesi gerektiği iddiasında da değildir. Kendisi bu konuda sadece bir görüş beyan ettiğini, tabiri caizse konuyu tartışmaya açtığını ifade etmektedir.*”

Aslında bu değerlendirmeler, biraz da Elmalılı'nın mütevazılığı-nın ve kendine güveninin bir ifadesidir. Zira yazının ileriki aşamalarında o kadar güçlü deliller kullanmıştır ki, bir anlamda bu mektubu-fuyla fıkıh ilminin donuklaşmadığını ve içtihat ameliyesinin bitmediğini zekice ilan etmiştir.

Elmalılı seferilikle ilgili görüşünde fıkıh kitaplarında geçen “*ortalama bir seyirle üç günlük yolculuk*” ifadesinden hareketle zamaniliği esas almıştır. Bu ise günde altı saatten üç günde toplam on sekiz saat eder. O'na göre belki gün içerisinde daha fazla süre ile seyahat etmek de mümkün olmakla birlikte, altı saat yol âdet olarak yerleşmiş, geri kalan vakitler istirahat vakti olarak görülmüştür. Dolayısıyla “*hüküm çoğa göre verilir*” kaidesi gereğince bu süre artırılmamalı, ama aynı zamanda bu sürenin altına da düşülmemelidir. Yani Elmalılı'nın bu konudaki istidlalleri arasında fıkıh kaideleri de bulunmaktadır. Ayrıca sefer müddetinin üç gün sayılması hususunda Hanefilerin mesh müddetini ölçü aldığını ifade etmiştir. Bu konuda muteber Hanefi fıkıh kaynaklarına bolca atıflarda bulun-

muştur. Yine Hanefilere göre seferilikte fersaha değil, zamana itibar edilir. Ona göre sefer müddetini fersah cinsinden takdir eden fakahânın maksadı da esasında, beldelerin âdetlerini dikkate alarak zamanın mekânsal karşılığını ifade ederek, meramın daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır.

Elmalılı'nın açıklamalarından anlaşıldığına göre; seferde olan bir kimse gece gündüz seyahat etmek sureti ile üç günlük seyahat süresini bir ya da iki güne de sığdırabilir. Ama burada da temel ölçü yine, her bir merhalede ortalama altı saatin altına düşmemek olmalıdır. Dolayısıyla mutat hale geldiğinden dolayı tren ve gemiler de artık bu kapsama dâhil olup, seferiliğin tahakkuku için bunların da en az on sekiz saat yol kat etmesi gerekir. Bunları deve ya da yaya kategorisine katmak, bir kıyas maalfârik olur. Bunlar artık mutat hale geldiğinden bu gibi hususlarda *mahallî örf ve adet dikkate alınır. Tereddüt halinde ise halkın görüşüne* başvurulur. Devamında ise dilin delaletlerinden, kıyasın mahiyetinden ve âlimin sorumluluğundan bahisle konuyu derinleştiren Elmalılı, böylesine ciddi meselelerde köşe yazarlarının galeyanları ve derinlemesine bilgisi olmadan yaptıkları konuşmaları nazarı itibara alarak Aksekili'nin kendisine hücumda bulunduğunu, oysaki kendisinin fıkıh ilminin gereğinden ve âlimlerin içtihatlarından farklı bir şeye itibar etmediğini beyan eder.

Elmalılı'ya göre, trenle sefer müddetinin fazla takdir edilmek suretiyle tayininde hata edilmiş olsa bile, bu durum ihtiyaten namaza engel olmaz. Ama az takdir edilmesi halinde mukim sayılması gereken bir misafir sayılacağından namazını eksik kılmış olacaktır. Din ise ihtiyatlı olmayı âmirdir. Olağanüstü haller ise mutat olarak ölçü kabul edilemez.

Kişinin sefer müddetini doldurmamakla birlikte, yolda çektiği bir meşakkat sebebiyle kolaylıklardan istifade etmesi ise, bir başka hususla alakalıdır. Artık burada zaruretler ya da özür durumları devreye girer. Elmalılı bu konuda Aksekili'ye cevap verirken zaman zaman nüktedan bir dil kullanır ve mantıki önermelere başvurur. Elmalılı uzunca mektubunda zaman mikyasını esas alarak, bütün vasıtalar ve yayalar için seferilik hükmünü ayrı ayrı değerlendirir.

O'na göre, aynı mesafeden yola çıkmak ve aynı şehre gitmekle birlikte kullandığı vasıtalara bağlı olarak bazı kişiler seferi sayılırken bazıları ise on sekiz saatlik mesafeyi doldurmadığı için seferi sayılamaz. Bu değerlendirmesi esnasında meselenin fıkhi hükümünü hem Hanefiler hem de Şafiiler cihetinden açıklar. Ayrıca kendisi bu mütalaası esnasında usul, kavâid ve hikmet-i teşri ilimlerinden de yararlandığını beyan eder. kendisinin yaptığı şeyin bir fetva vermek olmayıp, bir görüş açıklamak olduğunu ifade eden Elmalılı'nın bu konudaki son sözleri ise şu şekildedir:

“Bir kitapta bir rey beyan edilmekle herkesin ona ittibaa mecbur olduğu iddia edilemez. Fetva mesuliyeti de bana ait değildir. Ben bir mütalaada bulundum. Dinlenirse ne ala, dinlenmezse (vema Aleyna ille'l-belağ) deyip geçerim.”

IV

Elmalılı'nın seferilik müddeti ile ilgili görüşünün Fıkhi Değeri

İbadetler konusunda ihdas edilecek her bir yenilik bidattir ve dinen merduttur. Bu nedenle ibadetler Şâri Teala tarafından ne şekilde emredilmişse, ikamesinin de O'nun arzusu ve emri doğrultusunda yerine getirilmesi gerekir. Bununla birlikte Hz. Peygamberden sonraki zaman diliminde ibadetlerin özünde olmamakla birlikte, ifası esnasında bazı farklı uygulamalara gidildiği de bir gerçektir. Bazen de vesaille ilgili hususlarda, önceki uygulama şartlarının değişmesine bağlı olarak, yeni düzenlemelere gidilmiştir. Örneğin; teravîh namazının cemaatle kılınması, Cuma gününde bir dış bir de iç ezanın okunması gibi...⁴⁴ Pek tabii ki, ahkâmın değişmesinde etken olan bir takım âmiller vardır. Genel ahlakın bozulması (fesâdu'z-zaman), dış etkenler (Hz. Ömer döneminde İran vergi hukukunun ıslah edilerek uygulamaya konulması... gibi), siyasi etkenler, iktisadi etkenler (bey' bi'l-vefa, istiğlal... gibi), bilim ve teknoloji-

⁴⁴ Erdoğan, Mehmet, *İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, İstanbul 1990, s. 127-129.

deki gelişmeler, coğrafi faktörler ve örf.⁴⁵ Ahkâmın değişmesinde etken olan ve yukarıda isimleri zikredilen âmiller arasında belki de konumuzu en fazla ilgilendiren iki madde bilim ve teknolojiadaki gelişmeler ile örf hususudur. Zira bilim ve teknolojiadaki gelişmeler zaman ya da mekân unsuruna dayalı tatbikî hükümleri değiştirmekte ve nasların yorumuna bir esneklik getirmektedir. Buna göre, *nassa dayalı bir hükmün mesnedi şayet zaman ve mekân unsuruna bağlıysa*, bir başka ifade ile bilimsel ve teknolojik gelişmeler hükmün alt yapısını oluşturmakta ve daha sonraki dönemlerde bu alt yapıda bir değişme söz konusu olursa, buna bağlı olarak hükümler de değişir. Ancak değişim hükmün kendisinde (temel prensipte) olmayıp, tatbik (uygulama) şartlarındadır. (Bu kural, içtihadî hükümler için çok daha geçerlidir.)⁴⁶

Fikhî meselelerin pek çoğunun çözümünde, '*ezmânun tagayyürüyle ahkâmın tagayyürü inkâr edilemez*' fıkıh kaidesinin de içerisine dâhil olduğu *örf* dikkate alınmıştır.⁴⁷ Esasında Fakihin içtihat edebilme şartlarından birisi de insanların örf ve adetleri hakkında bilgi sahibi olmaktır. Zira pek çok fikhî hüküm belde halkının örflerinin ve yaşanılan çağın değişmesine bağlı olarak değişmişlerdir.⁴⁸ Nassın iletisi örf üzerine mebni ise, örfün değişmesine bağlı olarak nassın aslı maksadını elde etmek için mevcut hükümde de zorunlu olarak güncellemeye gidilmiştir. Hakikatte burada değişen şey nassın mevcut hükmü değil, dönemin örfüdür.⁴⁹ Burada değişkenlik nassın küllî hükmünde değil, zamanın getirdiği bazı değişkenlere bağlı olarak, hükmün hadiselerle ne şekilde uygulanacağı ile ilgilidir.

Bazı ibadetlerin ifası ile alakalı şartların, müçtehitlerin kendi yaşadığı dönem içerisindeki şartlardan hareketle değişime kapalı (tabbudî) nihai hüküm gibi algılanması, hakikatte de hükmün öyle

⁴⁵ İbn Âbidin, *Neşru'l-Örf*, II, 125; Erdoğan, *Ahkâmın Değişmesi*, s. 163.

⁴⁶ Erdoğan, *Ahkâmın Değişmesi*, s. 242.

⁴⁷ İbn Âbidin, *Neşru'l-Örf*, II, 115.

⁴⁸ İbn Âbidin, *Neşru'l-Örf*, II, 125.

⁴⁹ İbn Âbidin, *Neşru'l-Örf*, II, 118.

olduğu anlamına gelmez. Daha sonraki dönemde yaşayan bir fakih, yukarıda sayılan gerekçelerden hareketle böyle bir güncellenmenin yapılabileceğini ya da yapılması gerektiğini söyleyebilir. Bu, tabii bir şeydir. Esasında Elmalılı merhumun seferilikle ilgili görüşleri incelendiğinde yaptığı işin bundan farklı bir şey olmadığı anlaşılır. Hatta kendisi seferilikle ilgili görüşünün bir içtihat bile olmadığını, aksine klasik telakkide yer alan kıyasın güncellenmesinden ibaret olduğunu belirtir. Gerçekten de naslarda seferilikle ilgili hükümler belirtilmekle birlikte, seferin ne olduğu sorusu fakihler tarafından farklı şekillerde cevaplandırılmıştır. Dolayısıyla seferilik meselesi, *icthadî* bir başka ifade ile zannî bir karakter arz ettiği için zamana ve şartlara bağlı olarak, tatbikî hükümün de değişebileceği bir alan olarak görülebilir.⁵⁰

SONUÇ

Seferilik, nasla sabit bir husus olmakla birlikte, detay hükümler müçtehitlerin içtihatlarıyla belirlenmiştir. Bu bağlamda fakihler, seferilikten kaynaklanan kolaylıkların şer'î niteliğinin azimet mi? yoksa ruhsat mı? olduğu hususunda farklı düşünmüşlerdir. Bu özellik, seferilikle alakalı detay hükümlerde farklı görüşlerin de olabileceği anlamına gelmektedir. Elmalılı'nın seferilik hususundaki görüşleri de bu kapsamda değerlendirilebilir.

Elmalılı, seferilik hususunda toplumun sahip olduğu yeni ulaşım vasıtalarını dikkate alarak, sefer vasıtalarının günümüz şartlarında kat etmesi gereken mesafeler hakkında yeni bir görüş beyan etmiştir. Bu görüş mekânîlik değil, zamanîlik üzerine kurulmuştur. O'na göre zamanîlik ise fukahanın öteden beri eserlerinde ısrarla vurguladığı bir hususiyettir.

Buna göre her vasitanın ve her yolu kendi mutat ölçüsü vardır. Örneğin tren kendi mutat yoluna ve şartlarına, vapur da kendi muttat yoluna ve şartlarına göre hareket edeceğinden, bunlarla seyahat

⁵⁰ Erdoğan, *Ahkâmın Değişmesi*, s. 254.

eden söz konusu vasıtaların mutata seyrilerine tabi olurlar. Bu vasıtalarla seyahat edenler için yaya veya deve yürüyüşü mikyas kabul edilerek seferilik hükümleri belirlenemez. Bu, seferilik meselesi için yeni ve farklı bir yaklaşımdır.

Seferilikte Elmalılı'nın görüşünün kabulü halinde, fikhin sosyal hayata yansıyan cihetinde de önemli sonuçlar ortaya çıkmış olacaktır. Bu görüş özellikle kadınların tek başlarına yapabilecekleri sefer müddetleri açısından önemli açılımlar sağlayacak niteliktedir. Mesafe esas alındığında gideceği yol doksan kilometre sınırlı olan bir kadın, süre hesabına göre on sekiz saat içerisinde, oldukça uzun bir mesafeyi yanında mahremi olmadan da kat edebilecektir.

Elmalılı'nın seferilikle ilgili yazısı, son dönem fıkıh çalışmaları açısından örnek bir çalışma niteliğinde olup, zihinlerdeki pek çok ezberi bozması ve ilgilileri bu konuda kafa yormaya sevk etmesi bakımından önemlidir.

Elmalılı'nın seferilikle ilgili görüşü, toplumun fikhî düşüncesinde bir canlanma ve hareketlenmeye sebebiyet vermiştir. Fikre fikirle karşılık verme ve delilden hareket etme metodunu takip etmesi açısından ise son derece önemli bir çalışmadır.

Elmalılı kendi görüşünü bir içtihat olarak değerlendirmemekle birlikte, bu yazı sebebiyle ortaya çıkan şey, kendisinin ne denli güçlü bir fakih olduğu ve burada yaptığı işin pek ala bir içtihat sayılabileceğidir.

Yararlanılan Kaynaklar

Aliyyü'l-Kâri el-Herevî, *Fethu Bâbi'l-Înâye fî Şerhi Kitabi'n-Nikâye*, Beyrut, 2009.

Behûtî, Mansur b. Yusuf, *Keşşâfu'l-Ginâ'*, Beyrut, 1982.

Cessas, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, Beyrut, 1992.

Çalışkan, İbrahim, “*Muhammed Hamdi Yazır'ın Hukukçuluğu*”, (Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır İçerisinde), Ankara 1993.

Dönmez, İbrahim Kâfi, “*Hamdi Yazır'ın Fıkıh Usulü Anlayışı*”, (Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır İçerisinde), Ankara 1993.

Erdoğan, Mehmet, *İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, İstanbul 1990.

Güzelhisari, Mustafa Hulusi, *Menafiu'd-Dekâik fî Şerhi Mecâmi'l-Hakâik*, İstanbul 1303.

Hadimî, Ebû Said, *Mecâmi'l-Hakâik*, İstanbul 1318.

Halebî, Muhammed b. İbrahim, *Mülteka'l-Ebhur*, Yasin Yayınevi, İstanbul ty.

Hamâde, Abdulhakîm, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Fıkıh alâ Mezâhibi'l-Erbâa*, Beyrut 2009.

İbn Âbidin, Muhammed Emin b. Ömer, *Resaili İbn Abidin*, Âlimü'l-Kütüp, yy., ty.

İbn Rüşd, Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed, *Bidayetü'l-Müctehid*, Daru'l-Marife, yy., 1982.

- İbn Teymiyye, Takiyüddîn, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, Dâru'l-Vefa, yy., 2005.
- İbnü'l-Humam, Kemalüddin Muhammed b. Abdulvahid, *Fethu'l-Kadir*, Mısır 1980.
- Kasanî, Alauddin Ebu Bekr b. Mes'ud, *Bedai'us-Sana'i*, Beyrut, ty.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, Beyrut 2006.
- Meydanî, Abdulğani el-Ğanimî, *el-Lübab fi Şerhi'l-Kitab*, Beyrut, ty.
- Paksüt, Fatma, “*Merhum Dayım Hamdi Yazır*”, (Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır İçerisinde), Ankara 1993.
- Semerkandî, Alauddîn, *Tuhfetü'l-Fukahâ*, Beyrut 1984.
- Serahsî, Şemsu'l-eimme Muhammed b. Ahmed, *el-Mebsût*, İstanbul 1983.
- Şafîî, Muhammed b. İdris, *el-Ümm*, Daru'l-Fikr, Beyrut, ty.
- Şevkanî, Muhammed b. Ali, *Neylu'l-Evtâr*, Kahire ty.
- Şinkitî, Muhammedü'l-Emîn, *Edvâu'l-Beyân fi İdâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*, Kahire 1988.
- Şirazi, Ebû İshak İbrahim b. Ali, *el-Mühezzeb*, Beyrut 1995.
- Şirbînî, Muhammed el-Hatib, *Muğni'l-Muhtac*, Daru'l-Fikr, ty., yy.

Tahavî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, Beyrut 1994.

Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1979.

Yıldırım, Mustafa, *Mecelle'nin Külli Kâideleri*, İzmir 2001.

Zeylaî, Cemâluddin Ebî Muhammed Abdullah, *Nasbu'r-Râye*, Kahire, ty.

Zuhaylî, Vehbe, *el-Fıkhul-İslâmî ve Edilletuhu*, Dimeşk 1985.

